

לשון חכמים

הרב נתן פריד

מגלת אנטיוכוס מורחבת

מבוא

¹בגמ' מסכת יומא כט א אמרו אסתר סוף כל הניסים שניתנו לכתוב, כלומר, הנס של פורים הוא אחרון הניסים שניתנו להכלל בין ספרי התנ"ך, אבל נס חנוכה לא ניתן להכלל בין כתבי הקודש.

ברם, כשעברה תקופה מסוימת מהתרחשות נס חנוכה, נתבקש צורך מיוחד בחיבור סיפורי נס חנוכה נוסף על מצוות היום, ואז נכתב הסיפור במגילה מיוחדת הנקראת: מגילת בני חשמונאי² (או מגילת בית חשמונאי, ספר בני חשמונאי, מגילת בני חשמונאים), מגילה יוונית, מגילת חנוכה, ושמה המפורסם ביותר: מגילת אנטיוכוס.

על זמן כתיבת מגילה זו אין בירור מוחלט, רב סעדיה גאון כותב שנכתבה בידי בני החשמונאים עצמם, סמוך לזמן הניסים,³ אמנם בספר "הלכות גדולות" (ורשה תרל"ה, הל' סופרים, עמ' 282) כתב: "זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו מגילת בית חשמונאי".

המגילה שונה מהמסופר בספרים הגנוזים ובספרי יוסף בן מתתיהו, בין השאר בולט בה השינוי החשוב ביותר, מתתיהו חי עד סוף המלחמה ויהודה המקבי⁴ נהרג על פני אביו באמצע המלחמה, בעוד שלפי מקורות אחרים, מת מתתיהו לפני פרוץ המלחמה.

כידוע נכתבה המגילה בלשון ארמית, ובמשך הזמן נתקדשה בעם ישראל עד שהחשיבה כאחת מכתבי הקודש, רבינו סעדיה גאון חיבבה מאוד, תירגמה לערבית, והקדים לה הקדמה, ומעיד שהיתה מחולקת לפרשיות, מפוסקת לפסוקים, מנוקדת בנקודות ומוטעמת בטעמים כדין כל כתבי הקודש, כן מצינו שמצטט פסוק ממגילה זו לראיה על דבריו כדרך שמצטטים

1 על עיני מגילת אנטיוכוס בהרחבה ראה מאמרי ב"סיני" כרך ס"ד (כסלו טבת תשכ"ט) ובארשת כרך ד'.

2 כן נקראת המגילה בכל הסידורים התימניים שבכת"י.

3 וזה לשון רס"ג ב"ספר הגלוי": "ובכו שכתבו בני חשמונאי יהודה ושמעון ויוחנן ויונתן ואלעזר בני מתתיהו ספר במה שעבר עליהם, הרומה לספר דניאל בלשון כשרים". וברור שכוונתו למגילה זו כי הוא גם מצטט פסוק מחוכה. אמנם פלא שרס"ג מונה גם את יהודה ואלעזר בין מחברי המגילה, והרי הם נהרגו לפני הנצחון שהביא לחיבור מגילה זו.

4 על יסוד עיוני בנוסחאות רבות של מגילתנו בכ"י שונים ומהם קרומים מאוד. הגעתי למסקנא וודאית כי הגירסא המקורית במגילת אנטיוכוס (בארמית. ראה להלן) היא "מקוי קטל תקיפין", כלומר, מקוה הגבורים שנהרגו, ואחרים כתבו "מקבי" ומכאן נשתבש לגירסא הנפוצה "מכבי".

פסוק מן המקרא⁵.

לאחר זמן תורגמה המגילה לשון הקודש, ועי"ז נתפרסמה ביותר, רבים כנראה ניסו לתרגם מגילה זו, אולם לתפוצה רבה זכה נוסח אחד, והוא החזור ונדפס גם בימינו.

על מעמד מגילת אנטיוכוס בעם ישראל אפשר להוכיח מהעובדא שבהרבה כתבי-ידות תנכיים⁶ צורפה המגילה כחלק בלתי נפרד, כמגילה שישית אחרי חמש מגילות או כאחת מספרי הכתובים וגם בכמה דפוסים נצטרפה מגילה זו⁷, במרוצת הזמנים כללו את המגילה גם בסידורי תפילה ובמחזורים.

ישנם כמה הוכחות ומקורות על מנהג קריאת מגילה זו בציבור, הראשון הוא: דברי רבי ישעיה דיטראני הזקן, בתוס' ר"ד לסוכה (דף מד ב, ד"ה חביט) וז"ל: "מקום שנוהגין לקרות מגלת אנטיוכוס בתנוכה, אין ראוי לברך עליה, מפני שאין שורש חובה כלל", בסידור התפילה מנהג כפא וקראסוב נדפסה המגילה בלשון הקודש ולפניה נאמר: "נוהגין לקרות מגלת אנטיוכוס [בשבת] במנחה אחר קדיש תתקבל...", בתכלאל התימנים "עץ חיים" (ח"א, קסג א): "יש שקורין מגלת אנטיוכוס בשבת אחר ההפטר... בספר 'חסידי אבות': "...כמנהג ק"ק גרדאייא יע"א, שיקרא אותה הש"ץ בביהכ"נ, אחר קריאת ספר תורה בחובות היום, בשבת שהוא באמצע ימי חנוכה...". ואכן עד היום נוהגים יוצאי גרדאייא (אלג'ירה) לקרות המגילה בצבור.

על הנוסח המורחב וייחודו לעומת הנוסחים הידועים

ל"ה המכון ההיסטורי היהודי בוורשה מס' 374 מכיל בתוכו העתקות מדרשים קטנים, ובסופם המדרש מלחמות "מלחמות מלך המשיח"⁸. מיד לאחריו בסוף הקובץ (דפים 254, ב-260, א) מופיעה מגילת אנטיוכוס בנוסח חדש ומורחב מאד, שאותו אנו נותנים להלן ככתיבו ולשונו בלי כל שינויים מהמקור⁹. כה"י כתוב בכתב איטלקי רהוט¹⁰. ולפי תוצאות מחקרי זיהיתי את מחברו כבעל מחבר "ספר הישר".

ממבט ראשון בולט ייחודו של הנוסח החדש: גדול הוא בהרבה לעומת הנוסחים הידועים לנו ממקורות נדפסים אחרים של מגילה זו. לשם המחשת ייחודו אנו מציגים קטע ראשון שבו לעומת הפסוק הראשון שבשלשה מקורות נדפסים אחרים:¹⁰

5 רבינו נסים מקירואן בהקדמתו לספר המעשיות כותב שלא יכלול בו "מה שכבר נקבץ. כגון מגלת אסתר ומגלת בני חשמונאים ושאר המאורעות הכלולים בתוך כ"ד הספרים".

6 ידועים לנו לפחות, שני דפוסים, מראשית תקופת הדפוס. והם חומשים והפטרות נאפולי רנ"ה וקושטא רס"ה.

7 ראה אוצר מדרשים ל"ד איינגשטיין, עמ' 395/4 ומבואו שם עמ' 386. אילך. בכה"י דגן ישנן גירסאות שונות במקצת לעומת הנוסח הנדפס.

8 שינויים ניכרים תקונו ע"י נתינתם בסוגריים עגולים או באוספת תיבות מעטות הנתונות בסוגריים מרובעים.

9 נעתק מסרט מס' 11610 במכון כה"י של בית הספרים הלאומי בירושלים, ותאריכו נקבע למאה הי"ד למנינם, עפ"י קביעתם של מומחי המכון. בהודמנות זאת אביע תודתי העמוקה לשני העובדים הבכירים במכון: ד"ר בנימין ריצ'לר ודעהו ד"ר נחום ויסנשטרין אשר הגישו לי במיטב האדיבות את מלא עזרתם בכל עת שהורקתי למכון כה"י. וכן יזכר לטובה היקר בארם ר' זלמן זנר נ"י, הממונה על הספרים הנדירים בבית הספרים הלאומי בירושלים, שתגיש לי גם הוא את מיטב הסיוע בכל עת שפניתי אליו באיתור ספרים יקרי-המצואות שנצרכתי להם. יברך ה' חילם ופועל ידם ירצה!

10 על נוסחים א-ב - ראה מאמרי ב"סיני" כרך סד. עמ' קי"ז ואילך. על נוסח ג - ראה מאמרי בארשת ספר ה.

א) הנוסח שנדפס בדפוסים עתיקים וחדשים עד ימינו - הנוסח הספרדי - איטלקי של תרגום המקור הארמי.

ב) הנוסח ה"אשכנזי - צרפתי" שפרסמתי ב"סיני" כרך סד.

ג) הנוסח ה"מקראי" של א' היימן - חרלפ, הנקרא "מגילת חנוכה". ולעומתם:

ד) נוסחנו החדש.

נוסח א

ויהי בימי אנטיוכוס מלך יון מלך גדול
והזק היה ותקיף בממשלתו וכל המלכים
ישמעו לו:

נוסח ג

ויהי בימי אנטיוכוס מלך יון, אשר מלך על
מדינות רבות וגם על ארץ יהודה:

נוסח ב

ויהי בימי אנטיוכוס מלך יון מלך גדול
ורם היה במלכותו וכל-מלכי הארץ סרים
למשמעתו:

נוסח ד

ויהי בימי אנטיוכוס מלך יון אשר מלך על
כל הארץ ואיי הים ולפניו נכנעו כל מלכי
הגוים פרס ומדי ומלכי אדום וישמעאל:

בהמשך נוסחנו זה בא סיפור מלחמות החשמונאים בצורה מורחבת ביותר. גם עניינים רבים, שלא נזכרו בנוסחים האחרים, מופיעים בו. לעומת זאת חסרים בו עניינים המופיעים בנוסחים האחרים. כלומר, נוסחנו מצטיין ביתר ובחסר - עליהם נדון במחקר מיוחד בהזדמנות אחרת, בה גם נברר למי נועדה המגילה בנוסח דנן. והאיך ניתן לזהות את מחבר הנוסח דנן כמחבר "ספר הישר".

לצורך זה אנו קובעים: אין נוסחנו דנן כתיבת ידו של מחברו, אלא של מעתיק קובץ המדרשים דנן. פרט זה יוצא בהכרח מהדילוג על שורות (אז: דף שלם) שמצאנו בהעתק דנן. אילו דילוג זה הוא מעשה ידי המחבר, בודאי היה עומד עליו ומתקן אותו בדרך כל-שהיא. משמע, שהמעתיק העתיק מתוך מקור אחר שלפניו ודילג על כמה שורות ע"י הטעות הידועה בשם "הדומות", או שהיה חסר דף במקור (אז: שנדבק דף לחבירו...) והסופר - המעתיק לא הרגיש בו... פרט זה חשוב לנו ביותר: לעת עתה לא ידוע לנו על העתק אחר של מגילתנו בנוסח זה. ואין להסיק אפוא כל מסקנות בדבר מקורותיה או מדת תפוצתה של מגילתנו, כפי שניתן היה להסיק אילו ידענו בבירור שלפנינו העתק אחד ויחיד בלבד.

מגלת אנטיוכוס

ויהי בימי אנטיוכוס מלך יון אשר מלך על כל הארץ ואיי הים ולפניו נכנעו כל מלכי הגוים פרס ומדי ומלכי אדום וישמעאל, וכשנכנעו כל מלכי הארץ אסף כל חילו וישם פניו לעלות בארץ יהודה ויתפשה וכל חומות ירושלים נתץ ובא אל בית יי ושחט חזיר ויזרוק מדרמו אל ההיכל והרג רבים מיהודה ומן החסידים וישב מהם רבים. אז נתפס אלעזר הצדיק כהן גדול שר הכהנים ויאמר לו איש נבון וחכם אתה אל תורד שייכתך ביגון שאולה אכול מן הבשר והשתתוה לפני, ויען הכהן ויאמר חלילה לי מיי להפר מצותיו שהוא ארון כל בשר כי אני הוא בן תשעים שנה ועלי מצוה לירוא את יי בתומת לב ולא יאמרו כי אלעזר בן תשעים שנה הפר ברית אלהיו נעשה כן גם אנחנו אבל חס ושלוש כי ימלט מידכם לא יוכל להמלט מיד האלים וטוב לי מות מחיים מיד תפשוהו והכוהו בכל

מיני אכזריות וכאשר יצא נשמתו אמ' ברוך יי אשר הביאני עד שעת תשובה כזאת ולא הפרתי תורה אחת בעבור תורת המת לו נמספו שבעה אחים בני חנה עם אמם ויביאום לפני אנשיוכם ויאמר להם עשו כל אשר צויתי אתכם ותחיו ולא תמותו ואם לא תשמעו אעשה לכם מה שעשיתי לאלעזר אמרו מה לנו להרבות דברים הרי אנו מקבלים גזירת אלי'נו ולמות על קדושת שמו מיד נפקד אנשיוכם עליהם וצוה להרגם בכל מיני אכזריות מקצתן בשלו במחבת נחשת ומקצת כרתו ידיהם ורגליהם ולשונם כדי שלא תצא נשמתם במהרה והם החזיקו בתורת אלהיהם והם אומ' זה לזה הרי זה מה שדבר משה עבד אלי'ם ועל עבדיו יתנחם והוא יתנחם בנו על הרעה וירחם עלינו ועל כל ישראל ויחיינו בתחיות מתי עמו וההרונים על קדושת שמו ומחו הששה אחים ונשאר השביעי ויביאו אותו לפניו והוא נער קטן (ויפת) [ויפה] מראה כאשר ראהו הרשע אנשיוכם א"ל בני עשה מצותי וסגוד לצלם אכול כשר חזיר ואני אשבוע שתהיה משנה למלכות ואשיאך את בתי א"ל אל תעלה ברעתך כי לא אעשה הרע הזה אלא עמוד ועשה לי כאשר עשית לאחי ואולי אשיגם ואהיה עמהם בגן עדן. לו קרא אל אם הנער ואמ' לה אשה טובה תמול על בנך אשר נשאר ואחיו ועתה מצותי ויהיה זה לך לפליטה ויתנוהו לה וילך אל מקום אחר ותשקרו ואמרה לו בני עזוב כל זאת ודע כי היית בכפני מ' חרשים ואף כלכלתך שלש שנים ושמתך כבית הספר לתורה ועתה בני הבט נא השמימה וראה הכוכבים כי בדבר ה' שמים נעשו והבט אל הארץ מתחת כי הכל ברא אלי'ם ואדם כאין נגדו ואל תחת מפני האכזר ומות על קדושת השם ותהיה עם אחיך בגן עדן ואני הנני אחריכם ואראה בחתונתכם ובשמחתכם, כשמימו לדבר באו לפני אנשיוכם א"ל הנער למה תאחרוני ללכת אחרי אחי הקדושים ואל תתנוני כי לא אעשה הרעה הגדולה הזאת לעזוב חיי העולם הבא בשביל חיי שעה ולא אמיר טוב ברע ולא אחליף אור בחשך ולא אשים מתוק למר ולא אסור מתורת ה' צבאות הנתונה מידו למה עבדו על הר סיני וללכת אחרי שקר רתך ולהיות רשע אכזר כמוך ואתה עתיד לניהנם ולא תמצא מנוחה והאל ברחמיו ינקום נקמתי מידך ונקמת אחי הקדושים שהרגת ועד הגה היתה חמתו עלינו ולא יקצוף עוד עלינו כי באמת באה עלינו כל הרעה הגדולה הזאת כי חטאנו לו והוא ישוב אל עמו ברחמים ויחיינו עם כל ישראל המתים בבריתו, וכששמע אנשיוכם הרשע את דברי הנער קצף מאד ויחר אפו וצוה להרוג אותו בכל מיני מיתות משונות, וימת לפני השם על קדושת שמו, באותה שעה נפלה אמם הקדושה על פגרי בניה שבעה ותשק אותם ותפרוש כפיה לשמים ותאמר האל והנשגב אלהי עולם אבוא נא עם בני אל המקום אשר הכינות להם ותרם קולה אל השמים ותבך ותצא נשמתה ותפול על בניה ומתה ותלך אל המנוחה ואל הנחלה. אחזי זאת הלך אנשיוכם למקדוניה ויצו לניקנור סריסו ולשרים אשר עמו לכו וקבצו כל המחנות וחילים עצומים והוליכו אל ארץ ישראל ותמחו את ארץ ישראל מעל פני האדמה וכל מי שיעשה כדתנו תחיו וכל אשר לא יעשה כדתנו יומת, ויעש ניקנור כאשר צוה המלך אנשיוכם ויהרוג כל מי שמתחוק בתורת ה', ויהי כאשר ראה יוחנן בן שמעיה בן מתתיה הכהן הגדול כי הגזירה גזורה מכל עבר ויקרא לאלהיו ויבך בכי גדול ויאמר אוי לי אמי כי ילדתיני שאני רואה באבדן מולדתי, וישלם בכל עם יהודה בסתר לאמר מי בכם ישים לאלהי ישראל כבוד ויתחוק בתורת ה' פרס שלא תאבד שארית ישראל ויהודה ויאספו אליו כל זקני יהודה וכל איש טוב וכן חיל וחרד על האלי'ם ויאמר להם (זקני) יוחנן מה לנו להרבות דברים שאין לנו לעשות דבר אחר כי אם לבטוח בשם יי

בתפלה ובתחנונים ובתפלה לפני יי' והתחזקו והיו לאנשים והלחמו על אחיכם ועל נפשתיכם ולא יהיה כצאן למבחה, ויהי כשמעם את דברי יוחנן בן מתתיהו ויערכו מלחמה עם ניקנור הפרכוס וימותו מהם ומהם וכשראה בן יוחנן אמ' יום צרה ותוכחה ונאצה היום ויועץ עם אנשי יהודה וישראל ויאמר להם צומו ובכו והתפלשו באפר והתפללו לפני שוכן שמים אשר פדה אתכם ואת אבותיכם ממצרים ומיד פרעה ומיד כל הקמים עליכם ואני אתכם ונלך ואולי יעשה יי' ככל נפלאותיו, ויעש כן וילבש שק ואפר ויצם ג' ימים לילה ויום בבכי וצעקה ויעש לו חרב אמתיים ארכה וזרת רחבה ולה שתי פיות וישם נפשו בכפו ויחגור אותה על מתניו מתחת למדיו וילך אל ניקנור ויקרא בקול גדול שיפתחו לו שער המגדל ואומ' פתחו לי ואראה פני המלך ואדבר עמו סוד, וילמרו אל ניקנור הנה יוחנן כהן גדול של היהודים עומד בשער המלך לדבר עם אדונו ויאמר ניקנור יבא, נכנס אליו ואמ' שלום עליך אדוני א"ל מה לך הלא מן האנשים המורדים אתה, ויען אליו ויאמר חלילה לי להיות עושר על אדוני המלך, כאתי כי ידעתי כי אמלך כח וגבורה ולפיכך רצוני להיות עמכם א"ל אם באמת ובתמים אתה רוצה לבוא אתי אל בית מקדשכם קח חויר ושחוט בהיכל וזרקת את דמו בהיכל ולפני פרוכת הקדש ואדעה באמת כי אינך מורד ואם אינך עושה דע כי מות תמות א"ל יוחנן הנני עושה רצונך בין טוב ובין רע, אם נהיה יחד ונדבר עסק אחד ויסקר כי איני רוצה שיראו היהודים ויפקדוני א"ל ניקנור אני עושה רצונך וילכו יחד ויקח ניקנור החויר וילכו אל היכל יי' והיה כאשר הגיעו עד לפני ההיכל נשא יוחנן את עיניו לשמים ויתפלל אל יי' ויאמר יי' אלהי אברהם יצחק ויעקב האל הגדול הגבור והנורא מסור נא בידי הרשע הפמא היום הזה ועורני ואמציני כי מרוב קנאה שאני מקנא על ביתך ועל היכלך ועל בית ישראל אני עושה זו ויקח את המאכלת ויכהו בלבו וימת, ויהי ככלו להמיתו ויקרא אל יי' ויאמר יי' אלהי ישראל עושה גדולות ארון כל הבריות אל תחשוב לי עון על שהרגתיו בבית מקדשך כי כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא לכבודך ועל בניך הרחוקים והלחוצים (עד) בידי ערלים ואתה יי' אלהי עזרני ואמציני ונקום נקמת דם עבדיך השופך ההרוגים על יחוד שמך הגדול אשר חללוהו בני יוון וכשם שמסרת את זה בידי כך תמסור את מתנות יוון בידי עמך בית ישראל בני יעקב עבדך, באותה שעה יצא יוחנן מבית המקדש ויתקע בשופר וישמעו בני יהודה וישראל ויאספו אל יוחנן ויעשו אנודה אחת כי היו מתי מספר והערלים כעפר לרוב, אמר לכם יוחנן אחי במתו ביי' והלחמו מלחמותיו כי ליי' המלחמה וכששמעו בן נתחזקו ויתקעו בשופרות ויקחו כלי מלחמתם ויערכו עמהם מלחמה וחיל ניקנור מבקשים אותו וימצאוהו בבית המקדש אצל ההיכל מת, וירפו ידיהם ונבהלו ותשש כוחם ולא עצרו כח ויבאו עליהם כל אנשי יהודה וישראל ויהרגו בהם מכה גדולה מאד כי האל"ים הממם ויפלו חללים רבים ויותרו אנשים מתי מספר וינוסו ולא נשארו מהם יחד ובא מספר ההרוגים של ערלים אל יוחנן כהן גדול קע"ב אלף ויבאו בני יהודה וישראל לפשט החללים ויאספו בגדי כסף וזהב עד בלי די, ויהי כשמעו אנשיכם כי מת ניקנור על מחנה מקדוניה בידי היהודים וחמתו בערה בו אסף כל חיילותיו וצבאיו כחול אשר על שפת הים לרוב וסוס רכב עד אין מספר וישלח עמהם את בגרים הרשע ויוצוהו ויאמר לו אם לא תמחה את שם ישראל מעל הארץ לא תוסף ראות פני, כך עשה בגרים הרשע כאשר צוהו אנשיכם המלך ויצא בגאווה ובגודל לב ובמתנות רבות וחיילים עצומים ויכס את עין כל הארץ ותרגו הארץ ותהי לחרדת אל"ים ויבא ירושלימה ויתן חומותיה ויעשו דברים רעים בשאט בנפש ויהרגו את

יוחנן הכהן הגדול, ויתמחו (על) בני יהודה על הריגת יוחנן הכהן הגדול הצדיק ויבכו בכי גדול ויאמרו אוי לנו מי יגדור את פרצותינו ומי ילחם מלחמותינו ויברחו ויחבאו בחוחים ובמערות ובכפים עלו, ובגרים הכה ביהודה מכה גדולה וחברו (כל) [על] ערי יהודה להמית כל שומר שבת וכל אשר ימול את בנו ועוד גזר שכל מי שישא אשה להביאה אליו תחלה בליל ראשון, אז נכנסו כאלף איש ואשה במערה אחת לשמור את יום השבת וכאשר שמעו הערלים באו עליהם כאריות לטרוף טרף וקראו להם ואמרו, היהודים באו אלינו וחללו את יום השבת ותחיו ולא תמותו, אמרו להם דעו כי לא נצא אליכם ולא נחלל את יום השבת אשר נתן יי לאבותינו בהר סיני ולא נכטל שבת ומועד ומילה ולא נסור מאחרי יי אלהינו ומוב לנו למות על קדושת שמו ולא נפר בריתנו אשר כרת את אבותינו בתורב, ויהי כאשר שמעו האחרים את הדברים האלה הלכו אל היער ויביאו עצים ושימו על המערה על פיה ויציתו אש ושרפו אותם עד אשר מתו כלם בתוכה על יהוד השם, אז הלך חסיד א' מלמד תינוקות לקרא תורה נביאים וכתובים וידעו הערלים ויצאו אליהם ויתפשושם ויתלום כלם על עץ וימותו כלם על קדושת השם, ואסא אחת מנשי בני ישראל ילדה בן ותחק את בנה היא ובעלה ויעלו על החומה וימולו אותו ויקראו אל בגרים ויאמרו לו שמע בגרים הרשע, אלקיני צוה את אבותינו למות על יי ועל תורתו ויפלו מעל החומה וימותו שלשתם, ויהי כאשר ראו אנשי יהודה וישראל כי כלתה הרעה אליהם מכל צד ומכל עבר מנעו מפריה ודביה, ויהי אחרי כן אירש בחור א' מישראל עם בתו של מתתיה בן יוחנן בן חשמונאי וכשהגיעה העת להוליכה אל בית בעלה עשו משתה גדול חמשה בני מתתיה וביום המשתה קמה הנערה המאורסה ותסר נזמה וחליחה ונפלה על השלחן עירמה לפני אנשי יהודה והגדולים, וכשראו אחיה כך נתעצבו ויחר להם מאד וישלחו את חברי יהודה אחיה להמיתה ותאמר הנערה אל יחר אף אדוני על אשר עשיתי מרוב שיחי וכעסי עשיתי זאת כי טוב לי שיראוני החסידים ממה שיתעלל בי הערל הטמא, כששמעו ישראל וחמשה בני מתתיה דברי הנערה בכו בכי גדול עד אשר אין בהם כח לבכות וילבשו שקים וקנאה ויועצו עם אנשי יהודה בסתר התקבצו וכאו כי ננעה חרב עד הנפש ומי האיש המאמין ביי ובתורתו יבא אלינו, ויקבצו אנשי יהודה וכל המתחבאים ופגעים ובמערות ובחוחים ויבאו כלם כאיש אחד ויערכו מלחמה חזקה ויגפם יי לפני אנשי יהודה ולפני הכהנים ויכו בהם מכה רבה ולא נותר בהם כי אם בגרים ונכנס כספינה קלה ויבא אל אנשיוכם ויגד לו בגרים כל אשר קרהו עם בני מתתיה ועם אנשי יהודה א"ל אדוני המלך אם יש אויבים לך שלחם אל ארץ יהודה ויפלו שמה, ודע כי בני יהודה הם כאריות טורפים טרף ואין מי שיעמוד לפניהם מרוב אונם וכחם וכשהם נלחמים דומים לדובים ואריות ואם תעשה עמהם מלחמה אל תעשה כמעט גוי אלא שלח מלאכים בכל מדינות מלכותך ובכל אי הים ולא יותר אדם שם וכלם הגורו כלי מלחמה, ומי יודע הנצל מידם, ויסלם המלך אנשיוכם בכל מלכותו וקבץ כל חיילותיו וכל אי הים ויתקבצו מכל חוגר הגורה וכל רוכב סוסים וחיילות לבושי שריונים וכובעי נחשת על ראשיהם ומגני נחשת אחוזי חרב ו[מ]לומדי מלחמה וישלחם עם בגרים פעם שניה כרכב גדול ויבאו ירושלם כמטר חורף וישחיתו את ארץ יהודה ויהרגו מהם רבים וחומות ירושלם נתצו ויפרצו בתוקפם יג פרצות בשער בת רבים וקצץ הפרכת ובטל המערכה והסיר התמיד והרם המזבחות והדק לעפר ושגן בחוצות ירושלם כאריר על מרפו ואמר הנה הפעם בחילי הגדול עליתי מירכתי ארץ ובעצם כחי אנצח לאלהי ישראל היושב על הכרובים וכשראו חמשה בני

מתתיה נתקבצו כלם אל מצפה גלעד ויקראו צום ויקדשו עצרה ויתפלשו באפר וחגרו כלי מלחמות ויבאו אל המערכה ויערכו מלחמה לקראת היונים ויהודה נשא את קולו בבכי וכפיו פרושות השמים ויאמר יי אלהי מערכות ישראל אשר התהלכו אבותי לפניך אברהם יצחק ויעקב ונשבעת להם בשמך הגדול שבשעה שיהיו בניך בצרה תזכור להם אהבת אבותם ותצילם מיד אויביהם ועתה יי הכנע נא את הגוי הזה לפני עבדיך המתענים ביד צריהם וידעו כל גויי הארצות כי יש אלי'ם בישראל וזכור אשר עשו הערלים בציון אשר נקרא שמך עליה וקרנו נהפך עתה יי האוינה שועתי ואל דמעתי אל תחרש, ויכי כאשר תמו להתפלל אל יי האלי'ם ויקרא מתתיה את חמשת בניו ויאמץם ויחזקם בדברי תורת אלי'ם ויאמר אליהם התקבצו ושמעו אתם בני דעו כי אני זקן ושבתי ובאתי בימים וידעתי כי מלחמות רבות יתגרו מהיום הזה ומעלה ביניכם ובין גוי מוקדון כאשר עינינו רואות והאל ברחמיו יציל אתכם וכשימסור אותם הקב"ה בידכם לא תחיו מהם כל נשמה ועתה בני אל ירך לבבכם ואל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם כי יי אלי'כם עמכם ואל תפחדו מיום המיתה ואם תמותו במלחמה תהיו כאבותיכם מקבלין שכר גדול מן השמים, והלא פנחס בן אלעזר הכהן אבינו ע"ה קבל הכהונה בקנאתו לאלהיו ברית מלח וכל אבותינו כמו כן, וקרא ליהודה בנו הבכור ואמ' לו בני יהודה ידעתי כי איש מלחמות אתה ואלהים נתן ברכה בלבך ולבך כלב האריה ועתה כבד את יי מהונך ולחם מלחמותיו בלי עצלות ואל תתעצל ללכת בכל פינות לקחת מיד הערלים את הארץ ותהיה לעם לשר ולחומה ויקח את קרן השמן ויצוק על ראשו וימשחהו להיות על המלחמה ויריעו כל העם ויתקעו בשופר ויאמרו יחי המלך, אז קרא לשמעון בנו ויאמר לו בני אני ידעתי כי איש חכם אתה אל תמנע עצתך מן העם הזה למען תהיה להם לאב רחמן ואליך ישמעו כי עצה וגבורה נתן לך יי אלי'ך, ויכי ככלותו לצוות את בניו ויברך אותם בשם יי אלהיו ויאמר ליהודה בני תהיה כיהודה בן יעקב כמו שכתו' גור אריה יהודה, ולמה שמעון בני כשאתה נלחם ביונים תהיה כשמעון ולוי בני יעקב אבינו אשר הרגו את יושבי שכם, ולמה יהונתן בני כשתלחם עם היונים תהיה כיהונתן בן שאול אשר נלחם בפלשתים, ולמה אלעזר בני תהיה כפנחס בן אלעזר בקנאתו לאלהיו וזכה לקבל הכהונה עד עולם, ויכי כאשר כלה לברכם וישק להם ויתבק להם ויאמר להם הלחמו עם אויביכם על אחיכם כי יי אלהיכם עמכם אל תיראו, ויצאו מעם אביהם ויבטחו ביי והוא שלח עזרתו מקדם וגבורתו אורו ובשמו נעזרו, וילחמו עם אויביהם ויכו אותם מכה גדולה וירדפו אחריהם וישאג יהודה וקולו דומה לקול אריה כאשר ישאג על טרפו ויפלו היונים בהרים ובדרכים כעמיר מאחרי הקוצר ואין מאסף, וכשראה כן בגרים הרשע כי נגעה עליהם הרעה ויגם במעט גוי אל מבצר אחר וישלח ספרים אל אנמיוכם אדניו לאמר דע אדני המלך כי השיגתני חרב מתתיה, ונפלה על יונים מהומה רבה ונשארנו מעט מהרבה ואני פצוע ועתה אם תשלח לי גידור רב מאד מן הראשון אערוך גם מלחמה ואם לא תעשה כן דע כי לא תהיה לנו תקומה לפני היהודים, כאשר שמע אנמיוכם את דברי הספר ויבהל מאד ויתעצב אל לבו ולא אכל היום וכל הלילה, וישלח אנמיוכם מלאכים בספרים אל סרון מלך ארם לאמר עליך שלום ידוע תדע כי אוהבך אנכי כנפשי ועתה עלה ועזרני ונכה את היהודים כי עשיתי עמהם מלחמות רבות ובכלם נצחוני ולא נשאר ממחנותי כי אם מתי מספר ועוד הרגו את סריו' ניקנור ויכי כאשר שמע סרון מלך ארם וינהג את כל גודריו יבא וישלימה בחיל כבד לעזור את בנרים וכשראו כך בני מתתיה ויצעקו אל יי אלהיהם

ויקראו צום וילבשו שקים ויתפללו אל יי ואמרו אין לנו להתעכב נצא אליהם ולא ניהל עד בא אחינו מכל עריהם פן יאמרו אויבינו ידינו רמה כי היהודים מתיראין ממנו, ואמרו העם איך נוכל להלחם עם ההמון הגדול הזה ויאמר להם יהודה קראו לאלהי השמים ויושיעכם כי ליי המלחמה, ויפקוד יהודה על ישראל שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרות וישא את קולו ויאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא תנכו וגו' ומי האיש אשר נטע וגו' באותה שעה (יצא) חזרו רבים מן העם וישארו עם בני מתתיה אלפים וחמש מאות וכלם גבורי החיל אחד למאה ולא ישיב איש חרבו ריקם, ויסע יהודה ראשונה עם אנשיו אלה אל מלך ארם ואל כנרים ויתקעו הכהנים בשופרות וחצוצרות התרועעה ויהם יי את מתנה ארם וכל מתנה מקדוניה אשר היו שם עם כנרים ויפלו בשרה חללים כדומן על פני האדמה ותמשך המלחמה ביניהם עד היום השני עד היום הששי, וציוס הששי ע[י]פו וכשלו את ידם של עדת יהודה מכובד המלחמה ולא יכלו להלחם עם ההמון הרב... (השפספס המפורסם) כאשר עיניך רואות ואנתנו מעמים נשוכה אל מבצרינו עד שיאספו אחינו מכל המקומות ונערוך אליהם מלחמה ואולי יראה יי כעניינו וירחם עלינו, ויאמר אליהם יהודה ח'ז' לגוים מפני הערלים כי כבר [יצא] שמנו בכל המלכויות ואם נסוג אחורי לבנו ידעו כי יראים אנתנו ואין אדם מת קודם מלאת ימיו, ויחלק יהודה את חבריו לשני חלקים וילחם יהודה עם מאה וחמשים איש בחוריו עד יד הימנית ויהונתן וכמאה וחמשים' עד יד השמאלית וחמשים המלחמה ותהי ארכה מאד, ויען יהודה ויאמר אין לגוים היום ומלך ארם וכנרים מחזיקים את אנשיהם ואומרי' חזקו והלחמו עם היהודים כי זה היום שקוינוהו, ויכנע הגדוד הימני לפני יהודה וירדוף אחריהם רדוף והכות את ארם, וישאר גדוד כנרים השמאלי[ת] אחרי יהודה והיה יהודה בתוך, אלה מזה ואלה מזה, ויפן יהודה אחריו והנה אליו המלחמה פנים עזבו ולא עזבו לו מקום לגוים כי המקום צר לגוים וימצאו המורים אנשים בקשת ולא קרבו אליו כי היו יראים ממנו או נפל יהודה הצדיק במלחמה וימת ובחוריו נלחמו עד חצי היום והיה ביום הששי ויהרגו בערלים ויוגומו מלך ארם וכנרים אל מבצר אחר, ויתקצצו את ישראל אל יהונתן ויאמרו לו אדוני ויהודה אחיך שהיה גדול ממנו מת במלחמה ואתה עתה היה לנו לראש ולקצין ונלחמה עם אויבינו והוא אמ' להם אחי ועמי הלא תדעו כי שבת יהיה למחר ועתה נשוב אל אבינו ונועצה עמו אמרו לו נעשה כדברך וישונו אל מתתיה בן יוחנן ויאמר לו יהונתן, אבי, יהודה אחי מת במלחמה [והוא] (ש)היה טוב ממנו ומכלנו ועתה מי יוכל להלחם עם הערלים האלה אשר הם רבים כחול הים, אמ' להם מתתיה אביהם בני אל תיראו ואל תחתו כי מת יהודה אחיכם על יי ועל תורתו והנית שם טוב אחריו ועתה הנני אצא עמכם ונלחמה עם אויבינו, אז יצא עמם מתתיה אביהם וילחם בכל הגוים ההם ויגפם יי לפני מתתיה ולפני בניו ויאבד כל מתנה ארם וכל מתנה כנרים ולא נשאר אלא מעט ומלך ארם נס וירדפו אחריו ויכוהו ולא מת ויבא אל עיר מבצר, ויסלם אנרת אל אנטיוכס לאמר עלה מהרה והושיענו וכי לא נשאר מכל מתנה ארם ומכל מתנה מקדוניה אחד וכנרים מת במלחמה ואני פצוע, כששמע אנטיוכס הרב זה ויקבוץ כל חילו מאיי הים ומכל המקומות אשר דברו ורתו מגיע ואמ' להם מהרו לבוא ואעלה על ירושלם ואכטל מהם מילה ושבת וראשי חדשים ואעשה אותם קברי מתים ואקיים דבר פי, ויבאו אל ירושלם ויתקעו בשופר ויריעו תרועה גדולה ותרעש הארץ, ויצא אליהם מתתיה הכהן הגדול עם בניו ויכו בהם מכה גדולה אשר לא נהייתה כמות וישמידם יי מפניהם ואת מלך ארם הרגו על חלליהם, וינס אנטיוכס כרגליו בשלשה

אנשים ולא שב אל ארצו ויבא בספינה אחת קטנה ללכת אל נינוה וכלל מקום שהוא הולך מחרשין ומגדשין אותו ואומר' לו הנה המשוגע אשר כרח מפני העברים עד שמת מיתה משונה בארץ נכריה ויצאו מעיו בתחלואים רעים מפיו וידע כי יד יי נגעה בו וישפל עצמו ויאמר יי הצדיק ואני ועמי הרשעים והוא המשפיל גבוהים אשר השפיל אותי וימת,

כן יאבדו כל אויביך יי.

אמן ואמן.

נספח

נוסחים שונים על נס פך השמן

כמובא לעיל נתרבו בעם ישראל הרבה נוסחים של מגילת אנטיוכוס, במאמרנו בחוברת "סיני" הנ"ל הבאנו שמונה נוסחים שונים, של הפסוקים על אודות נס פך השמן, המאפיינים בצורה מוחשית את גלגולי הנוסח השונים של מגילתינו, כאן נביא עוד חמשה נוסחאות מדפוסים מאוחרים של מגילתינו.

מעניין לציין הבדלי הנוסח על תיאור הכלי שבו היה השמן, בגמ' (שבת כא ב) מכנים אותה בשם "פך" אמנם בנוסחי מגילת אנטיוכוס כמעט ולא נמצא כינוי זה, ורובם מכנים אותה בכינויים אחרים: צלוחית, צנצנת, אסון, צפחת, בקבוק. (וראה במאמרי בסיני שם הערה 168 על דיוק זה).

מקורות חמשה הנוסחים דלהלן הם:

א) חוברת מגילת מתתיהו, הוצא לאור ע"י ר' יששכר דוב בר' גרשון פרענק ז"ל (תלמיד "החתם סופר") תקס"ו. (וראו לדייק בנוסח זה: "והנה צפחת השמן לא חסר וכו'" והוא כאחד מתירוצי ה"ב" על קושייתו המפורסמת מה היה הנס ביום הראשון).

ב) יהושע לעווניזאהן, בעיתון המגיד 1873, תורגם ללה"ק לפי כ"ל לונדון מס' 5686, עמוד 61-423 בהמשכים.

ג) תרגום חדש למגילת אנטיוכוס ל - מ. צ. קדרי, ספר ב"א א' תשכ"ג.

ומעניין החידוש בנוסח זה "שהיתה חתומה בחותמות הכהן הגדול מימי שמואל הנביא", ואכן גם בנוסח "תכלאל קדמונים" בארמית, שפרסמתי בסיני הנ"ל נמצא מוטיב זה "מיומי שמואל נביא". וראה על זה בספר "בתי מדרשות" להרב שלמה אהרן ורטהיימר ז"ל ירושלים תשל"ב, במהדורת נכדו הרב אברהם יוסף ורטהיימר "מגילת אנטיוכוס בלשון ארמי וערבי" עמ' שכ"ט הערה כ"ד: "ויפה העיר חכם אחד כי להאגדה פה "מיומי שמואל נביא" מתאים יפה האמור בתרגום יונתן על דברי חנה הנביאה אם שמואל בשרתה (שמואל א ב, ד): קשת גבורים חתים ונכשלים אזרו חיל, קשתא דגברי יוונאי מתברון ודבית חשמונאי דהוו תלשין ותעבד להון נסין וגבורין. שזה מעין נבואה לעתיד על בית חשמונאי שמצאו פך שמן חתום בחותמו של כה"ג מימי שמואל הנביא. ודע דביוצר לשבת שניה של חנוכה מר' מנחם בר' מכיר כתוב: "חפשו ומצאו בשיתין פך שיש בטמן", ולא נודע מקורו על זה שמצאוהו בשיתין, ולפי האמור פה שהיה מימי שמואל הנביא יתכן שבעת שכרה דוד את השיתין (סוכה נג ב) טמנו שמה שיהיה שם לעת הצורך" ע"כ.

ד) סידור "תפארת יהודה" מסודר ומוגה ע"י א. היימאן חרל"פ ניו-יורק 1928, ונקראת מגילת חנוכה.

ה) קונטרס "מעשה חשב" בסופו מגילה לחנוכה לר' משה גאלאנדיער מבאניהאד קאשיצע [תרצ"ז - ח']

נס פך השמן

(א) ויטהרו את המקדש מן החללים, ומכל טומאה, ויקדשוהו ככתוב: ויבקשו שמן זית להדליק את המנורה ולא מצאו שמן קודש, וימצאו **צפתת קטנה** והוא חתום כטבעת הכהן הגדול, וידעו כי קדש הוא: אך לא היה בו כי אם להדליק ליום אחד: וידליקו ממנו את המנורה ביום ההוא, והנה צפתת השמן לא חסר כי ברכת ה' בה וידליקו ממנה שמונה ימים: ויעמדו בני חשמונאי וכל יהודה וישראל ויברכו את ה' ויהללו אותו על התשועה ועל הנס שעשה להם בשמן הקודש: ויעשו את שמונת ימים האלה לימי משתה ושמחה להלל ולהודאה בכל שנה ושנה להודות לה' על התשועה ועל הנס:

(ב) אז הלכו החשמונאים אל ההיכל ויבנו מחדש את השערים השוממים ואת מחומות המפורצות, ויטהרו את ההיכל ואת האולם מן המתים ומכל טומאה: ויבקשו שמן זית להעלות אור במנורת המאור וימצאו **בקבוק אחד** חתום בחותם הכהן הגדול, ובכך ידעו כי טהור הוא, אולם השמן הנמצא היה די אך ליום אחד, אמנם ה' היושבי בשמים נתן את ברכתו והשמן מצא להם לשמונת ימים: ובכך קימו וקבלו עליהם החשמונאים ואתם כל בני ישראל לעשות את שמונת הימים האלה לימי משתה ושמחה ככל מועדי ה' הנזכרים בספרי הקודש: ולכבד בימים ההם באורים את אלהי השמים לזכרון הנצחון.

(ג) אחד מכן נכנסו בני ישראל אל בית המקדש ובנו את השערים [אז את הפרצות] ויטהרו את בית המקדש מן ההרוגים ומן הטומאה. וחיפשו שמן זית וך להדליק את המנורות ולא מצאו אלא **צלוחית אחת**, שהיתה חתומה בחותמות הכהן הגדול **מימי שמואל הנביא**, וידעו שהיא טהורה. כדי הדלקה ליום אחד היה בה, ואלוהי השמים ששיכן שמו שם, נתן בה ברכה והדליקו ממנה שמונה ימים.

על כן נדרו בני חשמונאי את הנדר הזה ואסרו את האיסור הזה, הם וכל בני ישראל. להודיע לבני ישראל לעשות שמונה ימים אלה שמחה ויקר כימי החגים הכתובים בתורה. להדליק בהם, להודיע למי שיבא אחריהם, כי עשה להם אלהיהם הצלה מן השמים.

(ד) ויטהרו את המקדש ואת כל כליו: ויתצו את המזבח, אשר טמאוהו היונים כשקוציהם, ויבנו מזבח חדש: ויבקשו שמן זית וך להדליק המנורה ולא מצאו, כי אם **צלחית אחת** אשר היתה חתומה, כטבעת הכהן הגדול, וידעו, כי היתה טהורה, והיה בה כשעור הדלקת יום אחד: ואלהי השמים אשר שכן שמו שם, נתן ברכה והדליקו ממנה שמונה ימים - - - ויצו יהודה ואחיו וכל קהל ישראל לחג את תנכת המזבח, ביום החמשה ועשרים לחדש כסלו, שמונת ימים, מדי שנה בשנה, בהלל ובתודה ליי, ולהעלות נרות בכל הבתים.

(ה) ...שב מתתיהו עם כל אנשיו והתחלו לתקן ולטהר את בית אלקינז המקדש ולא היה להם שמן טהור להדליק במקדש המנורה הטהורה ומצאו **פך אחד** קטנה שהי' בו שיעור שמן לילה אחת בחתמו של הכהן גדול ונעשה נס והי' מדליקין כמעט השמן שמונה ימים. חכמינו תקנו להדליק בשמן שמונה ימים להוכיח הנס הנעשה בהשמן להודות ולהלל.